

MIROŚŁAWA BIAŁOSKÓRSKA

Uniwersytet Szczeciński

**STRATYFIKACJA SŁOWNICTWA
Z KOMPONENTEM NAZWY BARWY ŻŁOTEJ
W LIRYKACH LEOPOLDA STAFFA
(CZĘŚĆ DRUGA)¹**

Słowa kluczowe: idiolekt poety, leksyka, barwa złota

1. W twórczości poetyckiej Leopolda Staffa daje się zauważyć dużą wrażliwość poety na piękno natury, jej siłę działania, koegzystencję w przestrzeni przyrody ożywionej z nieożywioną. Monika Szczot pisze: „Leopold Staff rozumie piękno bardzo szeroko. Jest ono źródłem wzruszeń estetycznych, ale ma też przy tym, przez swoje wpisanie w naturę świata (również świata poetyckiego), znaczenie kosmiczne, a dzięki związkom ze sferą duchową i problematyką etyczną staje się jednym z ważnych antropologicznych i eschatologicznych aspektów,

¹ Część pierwsza pt. *Obrazy poetyckie z komponentem barwy złotej w lirykach Leopolda Staffa* ukazała się w książce *Barwa w języku, literaturze i kulturze*, t. 4, pod red. E. Komorowskiej, D. Stanulewicz, Szczecin 2013, s. 71–84.

kształtujących obraz świata i człowieka”². W kreację tak pojmowanego świata przedstawionego liryków wpisują się również barwy, w tym jedne z głównych błękitna³ i złota⁴. Celem rozważań w tym artykule jest analiza słownictwa o największym i najmniejszym użyciu barwy *złotej* ze szczególnym uwzględnieniem singulariów, często indywidualizmów leksykalnych poety, które następnie zostaną porównane z badaniami nad funkcją tejże barwy w lirykach sześciu polskich poetów (Adama Mickiewicza, Bohdana Zaleskiego, Stanisława Grochowiaka, Zbigniewa Herberta, Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej i Juliana Tuwima).

2. Z analizy całościowej wydania dwutomowego liryków Staffa⁵ wynika, że największe zagęszczenie tekstów nazwami barwy *złotej* występuje w ośmiu pierwszych zbiorach (71,14%) z okresu od 1901 do 1914 roku, w nowszej twórczości te liczby są różne, co ilustrują tabele 1 i 2.

Największe zagęszczenie nazw barwy *złotej* występuje w trzech tomikach: *Ptakom niebieskim* z 1905 roku (17 leksemów w 99 użyciach – 13,4 %), *Łąbędź i lira* z 1914 roku (10 leksemów w 87 użyciach – 11,79%) oraz *Galąź kwitnąca* z 1908 roku (15 leksemów w 80 użyciach – 10,84%). Przeważają w nich przymiotniki: *złoty*, *złocisty*, rzeczownik *złoto* i czasowniki: *złocić/złocić się*, *ozłocić/ozłacać*, które wraz z pozostałymi wyrazami z elementem *złoty* współtworzą świat przedstawiony wierszy poety, są określeniami przyrody ożywionej (drzew, krzewów, kwiatów; ptaków, gadów, owadów i innych zwierząt – 170 wszystkich użyć) i nieożywionej (słońca, gwiazd, księżycy; wody, pór dnia i nocy; przestrzeni otwartych o różnorodnym ukształtowaniu – łącznie 284 użycia), podkreślają szczegóły wyglądu człowieka (włosy, oczy, głowa; ubiór, materiały, ozdoby – 67 użyć), nazywają wytwory jego pracy (70 użyć) oraz odnoszą się do sfery duchowej, rozumu, ideologii, doznań zmysłowych, emocji itp. (147 użyć).

² M. Szczot, *Klasycyzm Leopolda Staffa*, Poznań 2004, s. 27.

³ Ważną rolę w kształtowaniu natury odegrała barwa błękitna, o której pisałam w artykule: *Pole błękitu w lirykach Leopolda Staffa*, w: *Barwa w języku, literaturze i kulturze*, t. 2, pod red. E. Komorowskiej, D. Stanulewicz, Szczecin 2011, s. 103–125.

⁴ Patrz przypis 1.

⁵ L. Staff, *Poezje zebrane*, t. 1–2, Warszawa 1967. W cytatach wymienia się tytuł wiersza i skrót zbioru, w którym wystąpił badany wyraz.

Tabela 1

Słownictwo w tomie 1 *Poezji zebranych*

Lp.	Tytuł zbioru	Formy gramatyczne i liczby użyć	Razem liczba użyć	Procent
1.	<i>Sny o potędze</i> (1901)	<i>złoty</i> (31), <i>złocisty</i> (2), <i>złożony</i> (1), <i>rozłożony</i> (2); <i>szczerozłoty</i> (2), <i>złoto</i> (6); <i>złocić</i> (1); <i>wyzłacany</i> (1) – 8 leksemów	46	6,23
2.	<i>Mistrz Twardowski cz. 1–2</i> (1902)	<i>złoty</i> (27), <i>złocisty</i> (2), <i>ozłożony</i> (1), <i>pozłożony</i> (1), <i>rozłożony</i> (1); <i>złotolity</i> (1), <i>złotobramny</i> (1); <i>złoto</i> (4), <i>złotogłów</i> (1), <i>pozłota</i> (1); <i>rozślacać się</i> (1); <i>złocić się</i> (1), <i>słoneczny</i> (3) – 13 leksemów	45	6,1
3.	<i>Dzień duszy</i> (1903)	<i>złoty</i> (42), <i>złocisty</i> (2), <i>złotawy</i> (1), <i>złotokłosy</i> (1), <i>złotowłosy</i> (3), <i>złotopłynny</i> (1); <i>złoto</i> (5), <i>złocenie</i> (1); <i>złocić/złocić się</i> (3), <i>rozślacić</i> (1), <i>bursztyn</i> (1); <i>słoneczny</i> (1) – 13 leksemów	62	8,4
4.	<i>Ptakom niebieskim</i> (1905)	<i>złoty</i> (71), <i>złocisty</i> (2); <i>bladozłoty</i> (1), <i>złotowłosy</i> (1), <i>złotodajny</i> (1), <i>zielonozłoty</i> (1), <i>złotopłowy</i> (1); <i>złoto</i> (11), <i>pozłota</i> (1), <i>pozłotka</i> (1); <i>złocić/złocić się</i> (2), <i>pozłacać</i> (1); <i>bursztyn</i> (1), <i>bursztynowy</i> (1); <i>ozłocić / ozłacać</i> (3) – 17 leksemów	99	13,4
5.	<i>Galąź kwitnąca</i> (1908)	<i>złoty</i> (51), <i>złocisty</i> (3), <i>złożony</i> (1); <i>złotowłosy</i> (2); <i>złoto</i> (9), <i>pozłota</i> (1), <i>złotogłów</i> (1), <i>brzęczyłotka</i> (1); <i>złocić/złocić się</i> (5), <i>złocąc</i> (1), <i>ozłacać</i> (1); <i>bursztyn</i> (1), <i>stopić w topaz</i> (2), <i>modrozłoty</i> (1) – 15 leksemów	80	10,84
6.	<i>Uśmiechy godzin</i> (1910)	<i>złoty</i> (20), <i>złocisty</i> (4), <i>złotawy</i> (1), <i>ozłożony</i> (1); <i>złoto</i> (13), <i>złotogłów</i> (1); <i>złocić/złocić się</i> (2); <i>bursztyn</i> (1), <i>bursztynowy</i> (1) – 10 leksemów	44	5,96
7.	<i>W cieniu miecza</i> (1911)	<i>złoty</i> (43), <i>złocisty</i> (3); <i>złotowłosy</i> (2), <i>bladozłoty</i> (1), <i>złotoszczery</i> (1), <i>złotomodry</i> (1); <i>złoto</i> (5), <i>złotogłów</i> (1); <i>złocić się</i> (1), <i>złocąc się</i> (1); <i>topazy ognia</i> (1), <i>blask topazu</i> (1); <i>bursztynowy</i> (1) – 13 leksemów	62	8,4
8.	<i>Łabędź i lira</i> (1914)	<i>złoty</i> (57), <i>złocisty</i> (4); <i>złotowłosy</i> (2), <i>złotordzawy</i> (1); <i>złoto</i> (18); <i>złocić</i> (1), <i>ozłocić/ozłacać</i> (2), <i>prześlacać się</i> (1); <i>bursztyn lasów</i> (1) – 10 leksemów	87	11,79
		Razem	525	71,14

Tabela 2

Słownictwo w tomie 2 *Poezji zebranych*

Lp.	Tytuł zbioru	Formy gramatyczne i liczby użyć	Razem liczba użyć	Procent
1.	<i>Tęcza łez i krwi</i> (1918)	złoty (7), złotawy (1); złoto (4); złocić się (1); bursztyn (1), topaz (1) – 6 leksemów	15	2,03
2.	<i>Ścieżki polne</i> (1919)	złoty (35), złocisty (2), wyzłacany (1); złotolity (1), błękitnozłoty (1), złocistokłosa (1), krwawozłoty (1), srebrnozłoty (1); złoto (8); złocić się (3), pozłocić / pozłacać (2), ozłacać (1); złoto-zielony (1) – 13 leksemów	58	7,72
3.	<i>Sowim piórem</i> (1921)	złoty (13), złocisty (2), złocony (1); purpurowozłoty (1), złotobłękitny (1); złoto (4); złocić/złocić się (3), ozłocić (2) – 9 leksemów	27	3,66
4.	<i>Żywić się w locie</i> (1922)	złoty (14), złocisty (1); szczerozłoty (1), zielonozłoty (1); złoto (4), pozłota (1), złocić się (1), złocistość (1); topaz (1) – 9 leksemów	25	3,39
5.	<i>Ucho igielne</i> (1927)	złoty (2), złocisty (2); ozłacać (2); złocić (1), złoto (2), miód słońca (1);	10	1,36
6.	<i>Wysokie drzewa</i> (1932)	złoty (18); złoto (6); złocić się (2), ozłacać (1), modro-złoty (1), błękitnozłoty (1), złoto-niebieski (1), bursztyn (1) – 8 leksemów	31	4,2
7.	<i>Barwa miodu</i> (1936)	złoty (6), złocisty (1), złocony (1); złoto (5); ozłocić (1); modro-złoty (1); jaskrzyce pożogi (1); mosiądze zachodów (1) – 8 leksemów	17	2,3
8.	<i>Martwa pogoda</i> (1946)	złoty (5), pozłocisty (1); złoto (4); złocić się (1); słoneczny (3); tunika miodophynna (1) – 6 leksemów	15	2,03
9.	<i>Wiklina</i> (1954)	złoty (6); rudozłoty (1); złoto (1); słoneczny (1) – 4 leksem	9	1,22
10.	<i>Dziewięć muz</i> (1958)	złoty (3); złoto (4) – 2 leksem	7	0,95
		Razem	214	28,86

Najczęściej powtarzającymi się leksemami, nie tylko w przywołanych tu trzech zbiorach, ale we wszystkich lirykach poety, są przymiotnik **złoty** i rzeczownik **złoto**. Przymiotnik **złoty/złote/złota** dookreśla zazwyczaj takie desygnaty, jak: słońce, zboże, ziarno, powietrze, wino, gwiazdy, włosy, liście, drzewa; trybularze, struny; łan, blask, żar, nieboskłon, miód, dzień, ranek, piasek; jaskier, narcyz; jesień, pszczołę, wodę, smugę, pogodę, kądziel, różę; trumnę, szatę, świątynię itp. Z kolei rzeczownik **złoto** łączy się między innymi z rzeczownikami w dopełniaczu: **złoto** skrzydeł, słońca, błyskawicy, jesionów, drzew, liści, jesieni,

ócz, smug, win, pól, ziarna, włosów i w kilku innych konfiguracjach składniowych.

W tomikach o mniejszym użyciu nazw barwy **złotej** na uwagę zasługują leksemy, które tworzą paletę odcieni (jasny, ciemny), zestawień dwubarwnych, złożzeń i synonimów opisowych. Z takim zjawiskiem spotykamy się w zbiorze *Uśmiechy godzin* z 1910 roku, gdzie wśród 10 leksemów w 44 użyciach tekstowych występują poetyzmy semantyczne⁶: **bursztyn**, **bursztynowy**: *księżyc topi w wodzie swą tarczę bursztynową* (I, 734)⁷, *włos przeplótny bursztynem przepaski* (I, 749), zaś *W cieniu miecza* z 1911 roku (13 leksemów w 62 użyciach) poetyzm semantyczny **topaz**: *nawet słońce nie wgląda tu blaskiem topazu* (I, 896), *zużyli wszech ogni topazy* (I, 930); dwubarwne zestawienia: **złoto-modre cudo** (I, 923); złożenia: *świeciła się gwiazda piękna złotoszczera* (I, 898), **złoto-włosa skroń** (I, 923), **złotowłose dziecię** (I, 940). Poetyzmy semantyczne z nazwą **bursztyn** i **topaz**, które to minerały i kamienie w zależności od padającego światła są barwy żółtej i/lub złotej, powtarzają się również w kilku innych zbiorach, np. w wierszu *Jesień* występuje wyrażenie **ciepły bursztyn lasu** (*Łabędź i lira* I, 1026), oba poetyzmy znalazły się w wierszu *Jesień pamiętna*, gdzie zostały wykorzystane w funkcji semantycznej do opisu drzew w lesie: **Dźwignęłaś lasy żółodne**,/ *Bukowe bory*,/ **W bursztyn i topazy** i w następnej zwrotce: **Przeplótłась jaskrą⁸ palety szalonej**:/ *Złota i brązu i miedzi – Brzozy, topole*,/ *Jawory i kłony* (*Tęcza łez i krwi* II, 19). Poetyzmu semantycznego **topaz słońca** użył poeta jeszcze raz w wierszu *Pean wiosenny*, gdzie czytamy: *Mam jeszcze tęsknotę*,/ *Co kocha nieba szafir i słońca topaz* (*Żywiąc się w locie* II, 411).

W zbiorach od końca lat dwudziestych po lata pięćdziesiąte różnorodne nazwy barwy, w tym barwa **złota**, są coraz rzadsze, ale i tu występują poetyzmy semantyczne, w których przez analogię do **złotego** koloru przywołany został **miód** i **jaskier/jaskrzyca** – roślina polna o żółto lśniących kwiatach ‘z rodziny jaskrowatych’ (SW II, 140), np.: w sonecie *Miłość*: *Kochałem ciebie, drzewo, kie-*

⁶ Za Teresą Skubalanką poetyzmem semantycznym będę nazywać: „nazwy przedmiotów estetycznie wartościowanych, najczęściej pięknych”, do których zaliczam kamienie szlachetne, minerały, słońce, księżyc, gwiazdy, kwiaty itp. (T. Skubalanka, *O stylu poetyckim i innych stylach języka*, Lublin 1995, s. 25).

⁷ Lokalizacja cytatów obejmuje tom zbioru i stronę – tak w całym artykule.

⁸ Jaskra – wyraz gwarowy I. ‘iskra, skra’ *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. 2, Warszawa 1902, s. 110 (dalej SW).

dyś stało w lesie/ – Dębe, bucze, lipowe, świerczane, jesienne – / **Oblane miodem słońca** (*Ucho igielne*, II, 530); w wierszu *Zatarty fresk: Co robi owa śliczna morelowa panna* [...] *W tunice miodopłynnej, w włosów aureoli* (*Martwa pogoda*, II, 739) i w tym samym zbiorze w wierszu *Pogoda późnej już jesieni: Pogoda późnej już jesieni/ Słoneczny miód na ziemię zlewa./ Liście się złocą w sto odzieni* (II, 791). W liryku *Niebo zachodnie* poeta wprowadził poetyzm semantyczny **jaskrzyce pożogi**: *Niebo zachodnie, w jaskrycach pożogi/ Nad zorzę, co się purpurą rozwiesza./ Wyrzuca złote dwie smugi jak rogi/ I lśni potężnie jak czoło Mojżesza* (*Barwa miodu*, II, 698).

3. Wśród 62 leksemów barwy złotej (łącznie 739 użycie tekstowych) najwięcej jest form przymiotnikowych (35 leksemów w 548 użyciach tekstowych), rzadziej są to rzeczowniki (16 leksemów w 142 użyciach tekstowych) i czasowniki (7 leksemów w 49 użyciach tekstowych), co ilustruje tabela 3, w której znajduje się zestawienie wszystkich form wyrazowych.

Dane zawarte w tabeli 3 dają nam wyobrażenie, których określeń barwnych używał poeta najczęściej, a które są jego singulariami, wyrazami rzadko występującymi w ogóle w języku polskim. Najczęściej przywoływanymi nazwami barwy złotej są w lirykach poety przymiotniki: *złoty* (451 użycie), *złocisty* (28 użycie), rzeczownik *złoto* (113 użycie) i czasowniki: *złocić się* (17 użycie), *złocić* (10 użycie). W grupie 451 form przymiotnikowych około 90 użycie dotyczy określeń artefaktów należących do kultury materialnej, jak: *złoty* kielich, pierścień, krzyż, korona, monety i jako wartość: *złoty* wiek, runo; *złote* lata, sny. W takiej samej konotacji semantycznej znalazły się 33 użycia rzeczownika *złoto*. Ryszard Tokarski tak pisze o tym fakcie: „poza prototypowym odniesieniem do *słońca* znaczenie barwy złotej dodatkowo wzbogacane jest przez mniej lub bardziej wyraziste nawiązanie do podstawowego znaczenia przymiotnika, konkretnie ‘zawierający złoto, zrobiony ze złota, pokryty złotem’”⁹.

⁹ R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 1995, s. 118.

Tabela 3

Struktura form wyrazowych

Lp.	Nazwa części mowy i liczba użyć	Liczba użyć tekstowych	Leksemy	Procent
1.	Przymiotniki: – formy proste (497): <i>złoty</i> (451); <i>złocisty</i> (28), <i>złocony</i> (6), <i>rozłożony</i> (3), <i>położony</i> (1), <i>ołożony</i> (2), <i>wyzłacany</i> (2), <i>złotawy</i> (3), <i>pozłocisty</i> (1); – formy złożone jednobarwne (23): <i>bladozłoty</i> (2), <i>szczerozłoty</i> (3), <i>złotoszczery</i> (1), <i>złotolity</i> (2), <i>złotowłosy</i> (10), <i>złotobramny</i> (1), <i>złotokłosy</i> (1), <i>złotopłynny</i> (1), <i>złotodajny</i> (1), <i>złocistokłosy</i> (1); – formy złożone dwubarwne (17): <i>złotopłowy</i> (1), <i>złotordzawy</i> (1), <i>złoto-modry</i> (1), <i>złotobłękitny</i> (1); <i>zielonozłoty</i> (2), <i>krwawozłoty</i> (1), <i>purpurowozłoty</i> (1), <i>rudozłoty</i> (1), <i>srebrnozłoty</i> (1); <i>błękitnozłoty</i> (2), <i>złoto-zielony</i> (1), <i>złoto-niebieski</i> (1), <i>modro-złoty</i> (3); – synonimy barwy złotej (11): <i>słoneczny</i> (7), <i>bursztynowy</i> (3); <i>miodopłynny</i> (1)	548	35 9 10 13 3	74,12
2.	Rzeczowniki: – formy proste (120): <i>złoto</i> (113), <i>pozlota</i> (4), <i>złocenie</i> (1), <i>złocistość</i> (1), <i>pozlótka</i> (1); – formy złożone (5): <i>złotogłów</i> (4), <i>brzęczyzłotka</i> (1); – synonimy barwy (17): <i>topaz</i> (2), <i>bursztyn</i> (7), <i>blask topazu</i> (1), <i>topazy ogni</i> (1); <i>miód słońca</i> (1), <i>stopić w topaz</i> (2), <i>tunika miodopłynna</i> (1); <i>jaskryce pożogi</i> (1); <i>mosiądze zachodów</i> (1)	142	16 5 2 9	19,24
3.	Czasowniki: – formy w stronie czynnej (29): <i>złocić</i> (10), <i>ozłocić/ozłacać</i> (14), <i>pozłocić/pozłacać</i> (3), <i>przezłacać się</i> (1), <i>rozzłocić</i> (1); – formy w stronie zwrotnej (18): <i>złocić się</i> (17), <i>rozzłacać się</i> (1); – imiesłowy przysłówkowe współczesne (2): <i>złocąc się</i> (1), <i>złocąc</i> (1)	49	11 7 2 2	6,64
Razem		739	62	100,0

Na szczególną uwagę zasługują leksemy jednokrotnie użyte, gdyż stanowią one o indywidualnym stylu poety, jego umiejętności operowania słowem, czerpania ze skarbnicy języka epoki lub tworzenia własnych indywidualizmów leksykalnych. Przymiotniki singularne wystąpiły na przykład w połączeniach wyrazowych: w *położonej trumnie* (*Mistrz Twardowski* I, 168); w wierszu *Święty Sebastian: odarty z pozłocistej zbroi pretoriańskiej* (*Martwa pogoda* II, 734). Sześć przymiotnikowych form jednokrotnie użytych ma postać złożzeń jednobar-

wnych, np.: *świątynia złotobramnej prawdy* (Mistrz Twardowski I, 156), *kośba złotokłosa* (Dzień duszy I, 377), *złotopłynne ule* (Dzień duszy I, 270), *kruszec złotodajny* (Ptakom niebieskim I, 442), *świeciła ci gwiazda piękna złotoszczera* (W cieniu miecza I, 898), *wlecze za sobą źdźbło złocistokłose* (Ścieżki polne II, 175). W grupie złożen dwubarwnych jest 11 singulariów, które wchodziły w skład wypowiedzeń: *stałem w słońca zachodzie jak płomień rudozłoty* (Wilkina II, 896), *w przepychu purpurowozłotych odcieni jesieni* (Sowim piórem II, 255), *mgła złotoblękitna* (Sowim piórem II, 331), *piorun krwawozłoty uderzy* (Ścieżki polne II, 119), *(chmura) jakby była tęczowopromienna i srebrnozłota* (Ścieżki polne II, 212), *złoto-zielone liście drzew* (Ścieżki polne II, 204), *liście złotordzawe* (Łabędź i lira I, 996), *złoto-modre cudo* (W cieniu miecza I, 923), *złotopłowych warkoczy* (Ptakom niebieskim I, 454), *Poranek modrych mgieł drży podmuchem/ Wszystko jest takie złoto-niebieskie* (Wysokie drzewa II, 606), *(morze) błękitnozłote, miękko bezrobocze/ [...] gnuśniej, leni się, bawi i wabi* (Wysokie drzewa II, 617). Zdecydowana większość singularnych przymiotników barwnych współtworzy pejzaże, w których złoty i jego odcienie lśnią, świecą, połyskują, są kolorem elementów natury.

Nieliczne singularia rzeczownikowe: *zlocenie*, *zlocistość*, *pozłotka* i *brzęczyłotka* to głównie nazwy abstrakcyjne (pierwsze trzy przykłady), np.: *błysną blaskiem cudnych zlocień* (Dzień duszy I, 311), *malować pyłem pozłotki* (Ptakom niebieskim I, 434), *czyli sok wina [...] byłby rozkoszą [...] bez zlocistości wina* (Żywiąc się w locie II, 398). Rzeczownik złożony *brzęczyłotka* występuje w pełnym ekspresji twórczej wierszu *Hora tańcząca*, tworząc porównanie pięknej, lekko poruszającej się w tańcu tancerki do uciekającej przed pszczołami wieśniaczki: *Szum twych szat, w którym szeptał szmer całunków słodki./ Owiewał cię, jak brzękiem pszczoły brzęczyłotki/ Ścigające wieśniaczkę biegnącą wśród uli* (Galąz kwitnąca I, 579). Tu należy zaznaczyć, że pszczoła jest często przywoływany i waloryzowany dodatnio owadem w lirykach poety, co świadczy, według Juliana Krzyżanowskiego¹⁰, o wpływie traktatów przyrodniczych Maeterlincka na poezję zarówno Leopolda Staffa, jak i Bolesława Leśmiana.

¹⁰ J. Krzyżanowski, *Leopold Staff i liryka czysta*, w: idem, *Neoromantyzm polski (1890–1918)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 144.

Jednokrotnie użyte czasowniki stanowe: *przezlacać się, rozzłocić, rozzlacać się* oraz imiesłowy przysłówkowe współczesne: *zlocąc, zlocąc się* współtworzą obrazy rozświetlone światłem słońca, np.: *rozzlaca się błonie w skrach prychnących* (Mistrz Twardowski I, 130), *W wnętrzu jej [strzechy] rozścielona rozzłoci ją słoma* (Dzień duszy I, 375), *świat cały zaczyna się przezlacać* (Łabędź i lira I, 1080), *a jednak przyjdzie [wieczór] [...] / pogodny, słodki zlocąc skośnie żdźbła przyziemne* (Gałąź kwitnąca I, 671), *Lilie najbielsze w kościelnym ogrodzie, [...] Zlocąc się w słońca pobożnym zachodzie / Woniały słodkim jej ciała zapachem* (W cieniu miecza I, 852). W wierszach do 1920 roku przeważają metafory i porównania solarne i agrarno-meteorologiczne w ujęciu ekspresjonistycznym¹¹, gdzie barwa *złota* odnosi się do prototypu słońca.

4. Dla podkreślenia kunsztu poetyckiego Leopolda Staffa i swobody operowania słowem zestawiałam 62 leksemy (739 użyć) z komponentem barwy *złotej*, których poeta użył w 19 zbiorach poetyckich, z zasobami leksemy *złoty* w twórczości poetyckiej Bohdana Zaleskiego¹², Adama Mickiewicza¹³, Stanisława Grochowiaka¹⁴, Zbigniewa Herberta¹⁵ i w słowniku Haliny i Tadeusza Zgólków¹⁶. Do tych porównań dodałam nowsze badania Joanny Rychter¹⁷ nad funkcją barw w lirykach Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, w tym również barwy *złotej*, oraz Adrianny Seniów nad funkcją barwy *złotej* w lirykach Juliana Tuwima¹⁸.

¹¹ M. Podraza-Kwiatkowska, *Literatura Młodej Polski*, Warszawa 1997, s. 82.

¹² A. Bał, *Kolor złoty i srebrny w metaforach Bohdana Zaleskiego*, „Język Polski” 2004, z. 4, s. 280–290. Autorka przebadła całą twórczość poetycką poety i wybrała 28 leksemów barwy *złotej* w 184 użyciach.

¹³ *Słownik języka Adama Mickiewicza*, pod red. K. Górskiego, S. Hrabca, t. 1–11, Wrocław 1962–1983. Słownictwo wybrano z całego słownika.

¹⁴ M. Kurek, *Kolor w poezji Stanisław Grochowiaka*, Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza, Poznań 1997, s. 132–147. Autorka objęła badaniem 8 zbiorów poety, z których wybrała 86 użyć barwy *złotej* (najwięcej ze wszystkich barw).

¹⁵ E. Badyda, *Świat barw – świat znaczeń w języku poezji Zbigniewa Herberta*, Gdańsk 2008. Autorka wybrała ze wszystkich zbiorów poezji poety 111 nazw barw w 629 użyciach, wśród których barwa *złota* zajmuje 6. lokatę z 30 użyciami 6 nazw.

¹⁶ H. i T. Zgólkowie, *Słownictwo współczesnej poezji polskiej. Listy frekwencyjne*, t. 1–2, Poznań 1992.

¹⁷ J. Rychter, *Językowa kreacja barw w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, Szczecin 2014, s. 262. Autorka wybrała 32 leksemy barwy *złotej* w 286 użyciach.

¹⁸ A. Seniów, *Barwa złota w utworach lirycznych Juliana Tuwima*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin 2012, t. 11, s. 187–207. Au-

Tabela 4

Barwa *złota* w lirykach omawianych poetów polskich

Leopold Staff	Adam Mickiewicz – <i>Słownik</i>	Bohdan Zaleski	Stanisław Grochowiak	Zbigniew Herbert	Słownictwo współczesnej poezji polskiej	Maria Pawlikowska-Jasnorzewska	Julian Tuwim
1	2	3	4	5	6	7	8
bladozłoty 2x						złoto- blady 2x	biało-złoty 1x
blękitnozłoty 2 x						niebiesko- złoty	1x
bursztyn 7x	9x				5x	2x	
bursztynowy 3	1x				burszty- nowy 1x		
brzęczyłotka 1x							
blask topazu 1x	bursztyn topazu 1x						
jaskrzyce pożogi 1x					jaskier 1x		
krwawozłoty 1x		złoto- czerwo- nawy 1x				różowo- złocisty 1x	jasno-złoty 1x
miodopłynny 1x						miodowy 1x	złoto-miodny
miód słońca 1x							
modro-złoty 3x							1x
mosiądz za- chodów 1x		złoto-czer- wony 1x					
ozłocić/ozłacać 14x	1x	4x					nazłocić się 1x
ozłocony 2x	3x	1x				1x	2x
pozłocić/ pozłacać 3x	1x						
pozłocisty 1x	1x	1x	jest			2x	pozłociście 1x
pozłocony 1x	pozłacany 3x		jest		pozłacany 2x	pozłacany 2x	pozłacany 2x
pozłota 4x	2 x	3x			1x	3x	
pozłótka 1x			jest			pozłótka 1x	
przełłacać się 1x							
purpurowozłoty 1x							
rozłłocić 1x			jest				
rozłłocić się 1x							
rozłłocony 3x							
rudozłoty 1x							
słoneczny 7x	3x		jest		20x	1x	

torka wybrała 27 leksemów z pola *złota* w 110 użyciach.

1	2	3	4	5	6	7	8	
srebrnozłoty 1x		sino-złoty 2x				siwo-złoty 2x		
stopić w topaz 2x								
szczerozłoty 3x	3x	5x				1x	1x	
topaz 2x	topazowy 1x					2x		
topaz ogni 1x	zółknąć topazem 1x							
tunika miodopłynna 1x								
wyzłacany 2x	3x	1x		wyzłacać 1x	wyzłocony 1x	wyzłocony 2x		
zielonozłoty 2x								
złocenie 1x								
złocistokłosa 1x								
złocistość 1x							2x	
złocisty 28x	13x	4x	jest	1 x	1x	40x	5x	
złocony 6x	1x	2x	jest	1x	5x	4x	1x	
złotawy 3x						1x	3x	
złoto 80 + 33x	6x	24x	jest	1x	14x	39x	10x	
złotobłękitny 1x								
złocąc 1x					złociście 1x	złocący 1x	złociście 4x	
złocąc się 1x								
złocić 10x	2x					5x	3x	
złocić się 17x	3x	7x				1x		
złotobramny 1x		złotobramy 1x						
złotodajny 1x		1x						
złotogłów 4x	1x	3x	złotogłowie		1x			
złotokłosa 1x	1x							
złotolity 2x		4x		1x		1x		
złoto-modry 1x							modro-złoty 1x	
złoto-niebieski 1x					niebiesko-złoty 1x			
złotopłowy 1x						złotopióry 1x		
złotopłynny 1x					1x		1x	
złotordzawy 1x						złotogniady 1x		
złotoszczery 1x								
złotowłosa 10x		2x			1x	1x	2x	
złoto-zielony 1x	1x							
złoty 451x	41x	87x	86x	24x	51x	150x	62x	
Razem	739 x 62 lek-semy	102x 22 lek-semy	184x 28 lek-semów	86x 10 lek-semów	30x 6 lek-semów	107x 16 lek-semów	286x 32 lek-semy	110x 27 lek-semów

Z zestawienia tabelarycznego wynika, że u wszystkich ośmiu poetów powtórzyły się cztery formy gramatyczne barwy złotej, tj.: *złocisty*, *złocony*, *złoto*,

złoty, które występują powszechnie również we współczesnej odmianie pisanej i mówionej języka polskiego. Jednak ze względu na różnorodne metody wyboru i opracowania słownictwa z pola *złota* u poszczególnych autorów opracowań, trudno zestawiać wyniki badań, mając na uwadze, że do ekscerpacji sama wykorzystałam dwa słowniki (Mickiewicza i współczesnej poezji), które z założenia mają inny sposób wyboru i opracowania źródeł od metod stosowanych przy badaniu idiolektu poety. Ponadto wspomniane wyżej badania Agnieszki Bal dotyczą tylko funkcji metafor z komponentem barwy *złotej* w wierszach Bohdana Zaleskiego (28 leksemów w 184 użyciach), Marzena Kurek przeanalizowała funkcje wszystkich barw w ośmiu zbiorach poezji Stanisława Grochowiaka, gdzie barwa *złota* zajmuje pierwszą lokatę (86 x) obok barwy *białej* (81x), nie podając danych liczbowych dotyczących występowania poszczególnych nazw barw z pola *złota*, z kolei E. Badyda poddała analizie udział barw w poezji Zbigniewa Herberta i ze wszystkich zbiorów poezji poety wybrała 111 nazw barw w 629 użyciach, zaś kolor *złoty* zajmuje wprawdzie szóstą lokatę, ale zaledwie w 30 użyciach. Badania moich uczennic, tj. dr Adrianny Seniów i dr hab. Joanny Rychter, są dla mnie w pełni porównywalne, gdyż wybór i opracowanie zostały przeprowadzone według tej samej co u mnie metody ekscerpacji i opracowania interpretacyjnego zjawisk. Z tego powodu zestawię wyniki badań na temat funkcji barwy *złotej* w lirykach Leopolda Staffa z wynikami badań w poezji Juliana Tuwima i Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, ponieważ ich twórczość mieści się mniej więcej w tych samych cezurach czasowych. Pozostałe zestawienia liczbowe zawarte w tabeli 4 mogą służyć jako tło do luźnych rozważań nad rolą *złota* w języku poetyckim.

Nie może dziwić fakt, że w językowej kreacji świata przedstawionego tekstów poetyckich istotną rolę pełnią określenia barwne, natomiast indywidualną cechą, wyróżniającą na tle innych liryków, jest inwencja poety w zakresie stosowanej palety barw (tu również poetyzmy semantyczne) i umiejętność oddania za pomocą różnych części mowy obrazów świata realnego. W tabeli 4 pokazuję, że u wszystkich poetów dominują przymiotniki, których funkcją tekstową jest dookreślenie rzeczowników. W lirykach Leopolda Staffa występuje 35 leksemów przymiotnikowych o różnorodnej strukturze i liczbie użyczeń tekstowych (548 cytacji), co stanowi 74,12% wszystkich wystąpień w tekstach. Pozostałe dwie części mowy: rzeczowniki (16 leksemów w 142 użyciach tekstowych) i czasowniki

(11 leksemów w 49 użyciach tekstowych) tworzą łącznie 25,88% cytatów z komponentem nazwy barwy *złotej*. A zatem trzy czwarte określić to przymiotniki o budowie form podstawowych (497 cytatów), jednobarwnych złożeń (23 cytaty), dwubarwnych złożeń (17 cytatów) i synonimy barwy *złotej* (11 cytatów)¹⁹. Teresa Skubalanka zalicza przymiotniki barwne, a zwłaszcza złozenia jedno- i dwubarwne, do podstawowych wykładników stylu poetyckiego²⁰. O poetyckości świata przedstawionego w lirykach świadczy wrażliwość poety na kolor i cechę zjawisk występujących w opisywanej rzeczywistości pozajęzykowej. U Staffa, w dużym stopniu klasyka, nazwa barwy *złotej* występuje w różnorodnych kontekstach i konfiguracjach słownych znacznie częściej niż u Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, poetki wrażliwej na kolor i o dużym wyczuciu malarskim. Zarówno moje badania, jak i Joanny Rychter są porównywalne co do pojemności materiału tekstowego, dlatego można pokazać podobieństwa i różnice warsztatowe. U Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej „podstawę materiałową stanowi 435 nazw w 2085 użyciach tekstowych”²¹, które pochodzą z 677 wierszy pomieszczonych w dwutomowym wydaniu *Poezji zebranych*. U Leopolda Staffa materiał poddany badaniu pochodzi również z dwutomowego wydania *Poezji zebranych*. Różnica w szczegółach warsztatu artystycznego obojga poetów polega na tym, że Pawlikowska-Jasnorzewska używa w ogóle większej palety barw (barwy podstawowe, ogólne, wielobarwne)²², zaś w odniesieniu do barwy *złotej* wykorzystuje niewielką liczbę form gramatycznych z rdzeniem *zlot-*, wprowadzając natomiast niepotwierdzone u Staffa synonimy: *kanarkowy*, *kukurydzany* i *migdałowy*²³. W lirykach poety dominują z kolei w funkcji semantycznej i symbolicznej w polu *złota* nazwy podstawowe jednobarwne o zróżnicowanej budowie słowotwórczej, dwubarwne nazwy z palety barw dobrze przyswojonych, skonwencjonalizowanych i poetyzmy semantyczne (nazwy kamieni szlachetnych i minerałów). Wprawdzie nie opracowałam jeszcze syntetycznego ujęcia barw w lirykach Staffa, ale taki wnio-

¹⁹ O derywatach słowotwórczych i semantycznych z komponentem barwy *złotej* w lirykach poety będę pisać w trzeciej części opracowania funkcji tej barwy w wierszach Leopolda Staffa.

²⁰ T. Skubalanka, *O stylu poetyckim...*, s. 29.

²¹ J. Rychter, *Językowa kreacja barw w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, Szczecin 2014, s. 21.

²² *Ibidem*, Aneksy, s. 255–267.

²³ Por. *ibidem*, pole zółci, s. 262.

sek mogą wysnuć na podstawie zebranego materiału i opracowania barw *błękitnej*²⁴, *białej*²⁵ i w dużej części *złotej*. Z kolei w lirykach Juliana Tuwima barwa *złota* zajmuje poślednie miejsce i występuje przeważnie w kreacji przestrzeni otwartej między niebem a ziemią oraz w określeniach wyglądu człowieka (włosy kobiet)²⁶, natomiast dominują barwy z pola *czerwieni*²⁷.

Zestawmy dla przykładu wykorzystanie niektórych przymiotników złożonych z komponentem *złoty* w wierszach Staffa, Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej i Tuwima, by pokazać, w opisach jakich elementów świata przedstawionego zostały zastosowane.

- *bladozłoty* (Staff 2x), *złotoblady* (Pawlikowska-Jasnorzewska 2x), *białozłoty* (Tuwim 1x)

U Staffa w wierszu *Szron* przymiotnik wystąpił w opisie chłódów jesiennych: *Bladozłoty, senny,/ Skryty w modrych mgłach,/ Pierwszy chłód jesienny/ Posiał szronem strach (Ptakom niebieskim I, 411)*, zaś po raz drugi w wierszu *O zmierzchu* do oddania obrazu zachodzącego słońca i powstałej zorzy: *W ogromnej, świętej ciszy krąg słońca umiera/ Różowiąc nieboskłony zorzą bladozłotą (W cieniu miecza I, 846)*. Pawlikowska-Jasnorzewska, użyła barwy *złotobladej* w wierszach *Amazonka* i *Jesień* w opisie „nadchodzącego procesu zamierania przyrody”²⁸ jesienią: *Gąszcz złotoblady/ jak zeschnięty wieniec dębowy*. Z kolei Tuwim w miejsce barwy *blade złoto (bladozłoty)* wprowadził w wierszu *Legenda aurea* przymiotnik złożony *białozłoty* w funkcji rzeczownika na określenie, jak to pisze A. Seniów²⁹, elementu szaty ukochanej: *A byłaś wtedy Złotą Legendą, przyodzianą dla pozorów w czarną suknię./ Białozłote, kwitnąc, wypływało z miękkich fałd. Miało Twoje oczy* oraz w tym samym utworze bliski synonimicznie przymiotnik *jasnozłoty* do oddania koloru szampana: *krążyłaś w błękitnym*

²⁴ Por. przypis 3.

²⁵ M. Białoskórska, *Właściwości semantyczno-stylistyczne barwy białej w tryptyku „Zimowe, białe sny” Leopolda Staffa na tle polszczyzny XX wieku*, w: *Barwa w języku, literaturze i kulturze*, cz. 1, pod red. E. Komorowskiej i D. Stanulewicz, Szczecin 2010, s. 125–132.

²⁶ A. Seniów, *Barwa złota...*, s. 196–203.

²⁷ A. Seniów, *Pole czerwieni w wierszach Juliana Tuwima*, „Studia Językoznawcze”. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, 2013, t. 12, Szczecin, s. 165–187.

²⁸ J. Rychter, *Językowa kreacja barw...*, s. 192.

²⁹ A. Seniów, *Barwa złota...*, s. 202.

nocnym walcu tak, jak krążyły od **jasnozłotego szampana** uparte blahe myśli Twoje. W wielu wierszach Staffa występuje zawsze przy określeniu barwy wina lub owoców winorośli przymiotnik **złoty**.

- **Miodopłynny** (Staff 1x), **miodowy** (Pawlikowska-Jasnorzewska 1x), **złoto-miodny** (Tuwim 1x)

Miodopłynny / *miodowy* ‘w kolorze złota, jak kolor miodu’ występuje u trojga poetów w odniesieniu do różnych desygnatów zazwyczaj w znaczeniach przeniesionych. U Staffa jest to **tunika miodopłynna** [...] *ślizkiej morelowej panny* z wiersza *Zatarty fresk* (*Martwa pogoda* II, 739), ale również element przyrody ożywionej: *drzewo stało w lesie oblane miodem słońca* (*Ucho igielne* II, 530), z kolei Pawlikowska-Jasnorzewska użyła barwy **miodowej** do określenia koloru kwiatów³⁰, zaś Tuwim w utworze *Z wierszy o Małgorzatce* wprowadził trójczłonowe złożenie: [lody] *roztopiły się w mleczko chłodne, / seledynowo-złoto-miodne*³¹ dla oddania wielobarwności lodów.

W przytoczonych przykładach pochodzących z tekstów trojga poetów widać różnorodność zastosowań określeń barwnych, jednak najczęściej referencją prototypową barwy **złotej** jest *słońce*, o czym w szczegółach traktują prace J. Rychter, A. Seniów i moja. Słońce jako główny prototyp barwy **złotej** epatuje blaskiem, lśnieniem, światłem³², a to zjawisko znane było już malarstwu i sztuce średniowiecznej Europy. Stąd: „w odczuciu ludzi średniowiecza **złoto** było i barwą, i wartością symboliczną”³³, stało się symbolem boskości, niezniszczalności, chwały niebieskiej oraz: „światła słonecznego, ognia, ukrytych skarbów, świtu, ziarna zbóż, żywotności, płodności, miłości itp.”³⁴. Potwierdzenie średniowiecznej cezury co do początków występowania przymiotnika **złoty** w znaczeniu barwy odnajdujemy również w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Wiesława Borysia, gdzie czytamy: „złoty od XIV w. ‘zawierający złoto; mający barwę złotą’”³⁵ ze wskazaniem na ogólnosłowiańskie pochodzenie wyrazu.

³⁰ J. Rychter, *Językowa kreacja barw...*, s. 195.

³¹ A. Seniów, *Barwa złota...*, s. 194.

³² Por. przypis 4.

³³ M. Rzepińska, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, Kraków 2009, s. 134.

³⁴ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1991, s. 496.

³⁵ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 741.

* * *

Porównanie liczb w tabeli 4 dowodzi, że barwa *złota* najczęściej i najliczniej występuje w lirykach Leopolda Staffa – klasyka, który znał umiar w doborze słów, „nigdy nie uciekał się do sztucznych środków wyrazu, zwłaszcza w zakresie słownikowo-składniowym”³⁶. Obok nazw wspólnych w lirykach ośmiu poetów (*złocisty, złocony, złoto, złoty*), które są dobrze znane pisanej i mówionej odmianie polszczyzny pierwszej połowy XX wieku, Leopold Staff używał przymiotnikowych (często złożonych), rzadziej rzeczownikowych i czasownikowych indywidualizmów leksykalnych (jego singulariów), np.: *brzęczyzłotka, przeżłacać się, rozżłocić się, purpurowozłoty, rudozłoty, złocistokłosa, złotoszczery*, które ze względu na komponent barwy *złotej* dostarczały refleksów świetlnych obrazom malowanych słowem poety (patrz tabela 4). Na oddzielną uwagę zasługują poetyzmy semantyczne poety (*topaz słońca, ciepły bursztyn lasu, dźwignęłaś lasy [...] w bursztyn i topazy* itp.), które pogłębiają poetyzację pejzaży i innych elementów świata przedstawionego. Nazwa barwy *złotej* jest eksponowana w dużym nasyceniu głównie w zbiorach z pierwszego okresu twórczości, tj. do lat dwudziestych XX wieku (patrz tabele 1 i 2), w późniejszym okresie wszystkie nazwy barw (nie tylko *złota*) występują rzadko, choćby dlatego, że poeta zrezygnował z wierszy dłuższych (w tym również z ulubionej formy, jaką był sonet) na rzecz skondensowanych treściowo krótkich utworów lirycznych.

³⁶ J. Krzyżanowski, *Neoromantyzm polski...*, s. 134.

**STRATIFICATION OF THE VOCABULARY
WITH LEXICAL COMPONENT DESIGNATING COLOUR GOLD
IN LEOPOLD STAFF'S POETRY**

Summary

Keywords: poetic idiolect, lexis, colour gold

Having compared the distribution of the colour *gold* in the poetical output of Adam Mickiewicz, Julian Tuwim, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, Stanisław Grochowiak and Zbigniew Herbert with that of Leopold Staff, I conclude that it is by far most widespread in the poetry of the latter – a classicist. Apart from some standard vocabulary, which was commonly used by all seven of the above-mentioned poets (*złocisty*, *złocony*, *złoto*, *złoty*) and well established in both spoken and written variants of early 19th century Polish, Staff used various lexical individualisms. They were mostly adjectival (often compound), but occasionally also nominal and verbal (in their singular form), e.g.: *brzęczyłotka*, *prześlacać się*, *rozzłocić*, *purpurowozłoty*, *rudozłoty*, *złocistokłosy*, *złotoszczery*. Such frequent occurrence of lexical components designating colour *gold* provided light reflexes to the pictures painted with the poet's words. Semantic poetisms, such as: *topaz słońca*, *ciepły bursztyn lasu*, *dźwignęłaś lasy [...] w bursztyn i topazy*, etc., deserve a separate attention, since they greatly deepen poeticisation of the landscapes and other elements of the represented world. Designations of colour *gold* are especially prominent in the early volumes of Staff's poetry, i.e. those published by the 1920's. In the later period, the poet's use of the designations of all colours (not only colour *gold*) becomes increasingly rare, due to Staff's turn towards more concise and condensed lyrics at the cost of abandoning longer poetic forms, i.a. his long beloved sonnet.